گۆڤارا زانستێن مرۆڤایەتی یا زانکۆیا زاخۆ
مجلة العلوم الانسانية لجامعة زاخو
Humanities Journal of University of Zakho (HJUOZ)
Vol. 10, No. 1, pp. 545–554, March -2022
hjuoz.uoz.edu.krd
p-ISSN: 2664-4673
e-ISSN: 2664-4681
journals.uoz.edu.krd

هۆزانا شینیٚ ل دەڤ تیرێژی

ژیهات قادر حەسەن [1*] و کۆڤان ڕێسان حەسەن [2]

[1] کولیژا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانیٚ — عیراق.

[2] سەرۆکاتییا زانکۆییٚ، زانکۆیا دهۆک، هەرێما کوردستانیٚ — عیراق.

وەرگرتن: 2022/10 پەسەندکرن: 2023/03 بەلاڤکرن: 2023/09 https://doi.org/10.26436/hjuoz.2023.11.3.1056

پوختە:

هەر سەردەمێن کەڤن شینی و پێگۆتن ئێك ژ مەبەستێن سەرەکییێن هۆزانیٚ بوویە، لیٚ ل گەل بوورینا دەمی، ئەڤیٚ مەبەستیٚ گوهۆڕینێن مەزن ب خۆڤە دیتینە. د ئەدەبیاتا کوردیدا ژی ئەڤ وەرارە دهێتە دیتن، ئانکو ئێدی شین و پێگۆتن ژ قوناغا شینییا کەسوکاران و شینییا عەشایری بەرەڤ ئارمانجێن مەزنتر چوویە و مرنا سەرکردە، هونەرمەند، نڤیسەر و خەباتکاران ژی بوویە کەرستەییٚ شینی و پێگۆتنا ئەوان. د پڕانییا قوناغێن ئەدەبیاتا کوردیدا و ب تایبەت د هۆزانێدا شینی و پێگۆتن ژ بابەتێن گرنگ بوویە و بوویە جهیٚ گرنگیپێدانا هۆزانڤان ب تایبەت د هۆزانا کلاسیك و نویدا.

د ناڤ هۆزانڤانێن نوییێن کورددا گەلەك هۆزانڤانان گرنگی دایە بابەتیٚ شینی و گەلەك هۆزانێن شینی ل سەر کەسایەتی و بوویەرێن جۆراوجۆر داڕشتینە. تیرێژی گرنگییەکا باش دایە پێگۆتنیٚ و ئەو گوهۆڕینا ئاراستەیا شینیی و پێگۆتنیٚ ب ئاشکرایی د هۆزانێن ئەویدا دهێتە دیتن، مە بزاڤکر بزانین تا چ ڕادە و چاوە تیرێژی گرنگی ب بابەتیٚ شینی و پێگۆتنیٚ. ئایا شیایە ب باشی و ل گۆرەی ئاستیٚ پێدڤی ئەڤیٚ چەندیٚ دەربڕیت یان نە؟ تا چ ڕاددە گرنگی ب ئەڤی بابەتی دایە؟ هەر ژ بەر ئەڤیٚ چەندیٚ مە بزاڤکر ل ژێر ناڤونیشانیٚ (هۆزانا شینیٚ ل دەڤ تیرێژی) ئەو داهێنان و گوهۆڕینێن کو تیرێژی د ئەڤی بواریدا کرین بەرجەستەبکەین. د ئەڤیٚ ڤەکۆلینێدا میتتۆدا (وەسفی ـ شرۆڤەکاری) هاتییە پەیڕەوکرن.

پەیڤێن سەرەکی: شین، بەهی، هەوار، مرن، تیرێژ.

1- پێشەکی

مرن هەر دەم جهیٚ پرسیار و دویڤچوونا مرۆڤی بوویە. مرۆڤی هەر دەم ڤیایە ل مرنیٚ بگەهیت و ب هەر ئاوایەکیٚ بیت ئەویٚ ترس و رارابیا کو مرن ل دەڤ مرۆڤی پەیدا دکەت کونترۆل بکەت. دیارە ژبلی ئەو هەولێن فەلسەفی و هزرییێن مرۆڤی بۆ شرۆڤەکرنا مرنیٚ داین، ب گەلەك ئاوایان ژی هەولدایە خەم و نەخۆشییا مرنا کەسوکار و هەڤالێن خۆ سڤك بکەت. ئێك ژ ئەو کارێن کو مرۆڤ پێرابووی شینگێڕان و پێگۆتنە. هەر چەندە هەر ژ کەڤنترین سەردەمانڤە بگرە هەتا نهۆ پێگۆتن و شین د جڤاکیدا هەبوویە، لیٚ ل گەل بوورینا دەمی گۆهڕین ب سەر ئارمانج و رێکار و چەوانییا ئەڤیٚ دیاردەییێدا هاتییە و هەر ئەڤ چەندە ژی بوویە هێڤێنیٚ ژدایکبوونا گەلەك بەرهەمێن ئەدەبی یێن ناڤدار. د ئەدەبیاتا کوردیدا و ب تایبەت ئەدەبیٚ فۆلکلۆریدا شین و پێگۆتنیٚ جهەکیٚ گرنگ هەبوویە و بەشەکیٚ مەزن ژ سترانێن فۆلکلۆرییێن کوردی دچنە چوارچووڤیٚ پێگۆتنێدا. شینگێڕان وەکو مەبەستەکا شعری د شعرا کلاسیکی و نوییا کوردیدا ژی بەردەوام بوویە. ئێك ژ هۆزانڤانێن کورد کو گرنگییەکا تایبەت دایە ئەڤی مەبەستی، تیرێژە، هەر ژ بەر ئەو گۆهڕینێن کو د ئارمانج و چەوانییا شینگێڕانیٚ د هۆزانێن ئەویدا دهێنە دیتن، مە ئەڤ بابەتە هەلبژارتییە.

1-1- ناڤونیشانیٚ ڤەکۆلینیٚ:(هۆزانا شینیٚ ل دەڤ تیرێژی)، ئەڤ ڤەکۆلینە هەولدانەکە بۆ بەرجەستەکرنا مەودا و ئارمانجێن شین و پێگۆتنیٚ د هۆزانێن تیرێژیدا.

1-2- رێبازا ڤەکۆلینیٚ: د ئەڤیٚ ڤەکۆلینێدا پشتبەستن ل سەر رێبازا(وەسفی ــ شرۆڤەکاری) هاتییەکرن.

1-3- ئەڤ ڤەکۆلینە ل سەر ئەڤیٚ گریمانەییٚ هاتییە ئاڤاکرن کو (تیرێژ) شیایە گۆهڕینەکا بەرچاڤ بێخیتە ئارمانج و چەوانییا هۆزانا شینیٚ.

1-4- پرسیارێن ڤەکۆلینیٚ:

* ڤەکولەریٚ بەرپرس.

This is an open access under a CC BY-NC-SA 4.0 license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/)

أ- ئایا تیرێژی د شینێدا ب تنێ کەسوکار و هەڤالێن خۆ کرینە ئارمانج، یان ئارمانجێن نەتەوەیی و نیشتیمانی ژی هەبووینە؟

ب- مرنا کیژك تەخێن جڤاکی پتر کارتێکرن ل سەر تیرێژی هەبوویە و بوویە هێڤێنێ شین و پێگۆتنا وی؟

ت- تیرێژی د شینا خۆدا پتر کیژك وێنە و فاکتەرێ شینگێرانێ بکارهینایە؟

پ- ئەو هێما و سیمبۆلێن تایبەت ب شینێ د هۆزانێن تیرێژیدا کیژکن.

1-5- ئارمانجا ڤەکۆلینێ: دەستنیشانکرن ئەو کەسێن تیرێژی د هۆزانێن خۆدا شین بۆ وان گێرای و باسکرنا چەوانییا ئەڤێ شینگێرانێ.

1-6- پەیکەرێ ڤەکۆلینێ: ئەڤ ڤەکۆلینە ل سەر دوو تەوەرێن سەرەکی هاتییە دابەشکرن، تەوەرێ ئێکێ تایبەتە ب شین د مێژوویا ئەدەبیاتێدا، ل دەستپێکێ باسێ زاراڤێ شینێ هاتییەکرن، پاشی باسێ شینێ د ئەدەبیاتا جیهان و ئەدەبیاتا کوردیدا هاتییەکرن، ل داوییێدا ژی باسێ ناڤەرۆکا هۆزانا شینێ هاتییەکرن. د تەورێ دووێدا گرنگی ب شینێ د هۆزانێن تیرێژیدا هاتییەدان و گرنگترین سیمایێن شین و پێگۆتنێ د هۆزانێن ئەویدا هاتینە بەرجەستەکرن.

2- شین د مێژوویا ئەدەبیاتێدا:

2-1- شین ژ لایێ زاراڤ و تێگەهیڤە:

د زمانێ کوردی دا (شین) ژ بۆ رێ و رەسمێن مرنێ بکاردهێت، هەروەسا ژی هندەك پەیڤێن هەڤواتا هەنە، مینا (بەهی، تازی)، لێ (تازی) هەر (التعزیه/ العزاو) یا عەرەبییە، ل نێزیك ئەڤێ پەیڤێ د زمانێ عەرەبیدا (الرثاء، الندب، التأبین، النعي) بکاردهێن(انور یعقوب، 1431، 10) ، (الرثاء: پێگۆتنا ب مریانە. الندب: گری یا ل سەر مری یە. النعي: نوچەیێ مرنێ یە)، (یعقوب، 1431، 11،10).

د زمانێ کوردی دا کۆمەکا پەیڤ و دەربڕینان هەنە پەیوەندی ب مرن و شینێڤە هەنە کو رۆژانە د ناڤ جڤاکی و هەروەسا د نڤیسێن و تێکستێن ئەدەبیدا ژی دهێنە بکارئینان، مینا: (مرن، وەغەرکرن، وەغەرا داویێ کر، چوو وەفاتێ، مال ڤالا هێلا، چوو مالا حەق، کراسگوهۆڕین، قەدەم گوهاستن، فانی بوو، ڕوح سپارت و ...هتد.) شینی دیارکرنا دلتەنگی، گریان، ماتەمینی و ئازارێیە ل سەر کەسێ مری و ژلایێ زاراڤیڤە دهێتەگۆتن کو ئاماژەیەکە بۆ ڕامانێن ئازار و خەمبارییێ ل گەل ڕامانێن دیتر وەکی: دیارکرنا باشی، فەزیلەت و سەرەخۆشییێ یانژی دەربڕینا خەم و حەسرەتێیە ل سەر کەسێ مری دیارکرنا باشیێن ئەوییە. (أبو علی، 1990م، 10 – 11) شین هونەرەکە ژ هونەرێن هۆزانێ، جۆرەکێ دیار و بەرفرەهە، ژبەرکو مرن گشتگیرە بۆ هەموو بوونەوەران و ل هەموو دەم و جهان، هونەرێ خەم و ماتەمینی و نمایشکرنا کارێن باش و سیفەتێن جوان یێن مرینە کو دێ د مێژوویێدا مینن. (القیروانی، 2001، ج1، 92)

2-2- شین د ئەدەبیاتا کەڤنا جیهانیدا:

مرن وەکو بابەتەکێ فەلسەفی هەر ژ کەڤن وەرە بوویە جهێ گرنگیپێدانا شارستانییەت و ئایین و باوەران، نەخاسمە ژی میسر و عێراقا کەڤن (میزۆپۆتامیا)، چونکی ئەوان گرنگییەکا زۆر ب مری، ئەدەبیاتا مریان، تەرم، مۆمیا و قەبران دایە. د هەر سەردەمەکیدا ژی گهۆڕین ب سەر شێوەیێ ڤەشارتنا مری و تشتێن گرێدایی وی دا هاتینە، ژبەر کو تاکەکەسان ترس ژێ هەبوویە. (هایدگەر) سەبارەت مرنێ دبێژیت: "ترس لە مردن لای مرۆڤ کێشەیەکە هیچ کێشەیەکی تری رۆژانەی تاك نایگاتێ"(حەسەن، 2002، 92). دەمەکێ زۆر پێنەچوو هەتا مرۆڤی هەست ب مەترسییا مرنێ کری، مرن ژی ب واتایا ژێکڤەکرن و جودابوونا خۆشتڤیان، ئەڤێ ژێکڤەبوون و ئێکنەبینین یا بێ کارتێکرن نەبوو، لەورا مرۆڤ هەردەم هەولدایە چارەسەر بکەت، ئێك ژ وان رێکان، گەریان ل نەمرییێ بوو(حەسەن، 2002، 104) ، لەورا نها ئەڤێ هزرێ د ئەدەبیاتا کەڤن و شارستانییەت و ئایین و باوەران دا دبینین و داستان و ئەفسانە ل سەر بنگەهێ هەمان هزر هاتینە ئافراندن، ئانکو بابەتێ مرنێ ژبلی هندێ وەك بابەتەکێ فەلسەفی ـ ئەدەبی رۆل د ئەدەبیاتا سۆمەریدا گێرایە، داستانەکا وەکی یا گلگامێش ل سەر بنگەهێ گەڕیان ل نەمرییێ هاتیە ئافراندن. ، د ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا کوردیدا ژی داستان ل سەر هەمان بنگەهێ هزری هاتینە ئافراندن، وەك: (میر مح) و (خدرێ زێندە).

ل میسرا کەڤن و ب تایبەت ل سەردەمێ فیرعەونیان پەرتووکەکا تایبەت ب مرنێ و مریانڤە هەبوویە، دەمێ کەسەکی وەغەر دکر ئەو پەرتووك د گەل مری بن ئاخ دکرن. ئەڤ پەرتووك رێنیشاندەر و دوعا بوون ژ بۆ وی مری هەتا دگەهەشتە جیهانا دی (ژێر زەمین)، ژبەر کو ئەوان باوەری ب جیهانا دی هەبوو و ل وێ باوەرێ بوون دەمێ کەسەك دمریت و هەتا دگەهیتە وێرێ پێدڤی ب رێبەرەکییە و ئەو پەرتووك بۆ مری رێبەر بوو، هەروەسا ژی وان وەسا باوەر دکر مرن داوی نینە و دێ رۆژەکێ ڤەگەریت، لەورا ژی (مۆمیا/ التحنیط) داهێنان و ل مرییێن خۆ دکرن، دا لەشێ وان پیچ نەبیت. (لیشتنبرج و دونان، 1997، 13–18)

2-3- شین د ئەدەبیاتا کوردیدا:

هۆزانا فۆلکلۆری (سترانا فۆلکلۆری) ژ چەند جۆران پێکهاتییە، ئێك ژ وان (هۆزانا شینێ) یە، هەر ل سەردەمێن کەڤن ئەڤ جۆرە خویابوویە. ئەڤ جۆرێ هۆزانێ ژلایێ ژنێن کوردڤە ل سەر تەرمێن مرییێن وان هاتینە گۆتن، ئانکو ژ دەروونێ ژنا کورد هاتییە. ژنا کورد دەمێ عەزیزێن خوە مری دیتینە کارتێکرنەکا مەزن ل دەروونێ وێ کرییە، ب هەموو دلێ خوە ئەو هۆزان د دەمەکی کێم و کورتدا ئەفراندییە کو دەربڕین ژ وژدان و دەروونێ وێ کرییە، ئەم دشێین

ئەڤان هۆزان ب هۆزانا وژدانی ژی بناڤ بکەین، "ژ بۆ گۆتنا ڤان سترانان چ ئامادەکاری نەهاتنە کرن، د رەوشێن وەها دە دەنگبێژ ب خوە کلامان چێدکن"(çifçî, 2014, 69-70). د کورمانجیا خوارێدا ژی دبێژنێ:"لاواندنەوە/ پێگۆتن"، هەر سترانا (هۆزانا) شینێیە، چونکی "پێگۆتن کو ئاواز و گۆتنێن خەمناکن ب گری ل سەر مریان دهێتە گۆتن"(ئاشنا جەلال رەفیق، 2014، 11).

د ڤان جۆرێ سترانان دە "پرانی پەسنێ باشبوون و مێرخاسییا کەسێ مری تێ کرن، قالا هێڤی و بەندەوارییێن وی دکن، هەگەر کەسێ زەوجی خۆرت بە، بەرزەواج بە، بووکا نوو بە، ئان ژی د شەرەکی دە هاتبە کوشتن، شینا وی و شەواتا وی زێدەتر دبە، کلامێن بێن گۆتن ژی ب شەوات دبن"(çifçî, 2014, 70).

کەسێن ڤان ستران و پێگۆتنان دبێژن د دەمێ مرنەکێدا یان ل سەر مریەکی بارێ وێ یێ دەروونی تێکدچیت و ئەڤ بار ل دەف پەیدابن، وەك: جەرگ سۆتی یە، دل تژی خەمە، چاڤ ب رۆندکە، دلێ نە یێ ئارامە و ...هتد. لێ هەمی دەمان ژێدەرێ پێگۆتنێ سۆز و هەلچوونا دەروونێ هۆزانڤانی نینە(رەفیق، 2014، 95 و126).

پشتی هۆزانا فۆلکلۆرییا شینێ د ناڤ جڤاکێ کوردیدا بەلاڤەبوویی، هۆزانڤان ژی وەکو کەسەکێ هەستپێکەر ژ ڤی جڤاکی مفا ژ ڤی جۆری دیتییە و وان ژی هۆزانا شینێ ئافراندییە، چ د هۆزانا کلاسیك یانژی هۆزانا نویدا بیت. د هۆزانا کلاسیکدا بۆنموونە (مەلا عەبدللاهێ هیزانی) هۆزانەك ل ژێر ناڤونیشانێن (ئەمان سەیدا) ب مرنا (شێخ عەبدولرەحمانێ تاغی) ڤەهاندییە و خەمگینییا خۆ ب مرنا ئەوی ددەتە دیارکرن، ب تایبەت دەمێ دبێژیت:

ئەمان سەیدا ئەمان سەیدا   م نە عەقلە م نە سەودا
چ دەردەك بوو ل من پەیدا   تە رحلەت کر ژ دونیایێ
ئەمان سەیدا تە نابینم   بریندارەك ب نالینم
چ مەجروح و چ مسکینم   تە رحلەت کر ژ دونیایێ
(دۆسکی،2011ز، 113)

د ئەڤێ هۆزانێدا خەمبارییا هۆزانڤانی ب ڕۆهن و ئاشکەرایی ب وەغەرکرنا (شێخ عەبدورەحمان) دیاردبیت و بەحسێ مەندەهۆشییا خۆ دکەت بەرامبەری وەغەرکرنا ئەوی و خۆ وەکی بریندارەك ددەتە دیارکرن کو بەردەوام د هزراندایە ژبەر وەغەرا ئەوی یا دوماهیکێ. ل دێرا دووماهییێ ژ ئەڤێ هۆزانێ ب شێوەیەکی باشتر نالەبارییا هۆزانڤانی ب ئەڤێ وەغەرکرنێ دیاردبیت، دەمێ دبێژیت:

د پشتی ڕوویێ سەیدائێ   نەمینم ئەز ل دونیائێ
فدائێ بەژن و بالائێ   تە رحلەت کر ژ دونیائێ
(دۆسکی،2011ز، 113)

د ئەڤێ دێرێدا هۆزانڤان خۆزییێن نەمانا خۆ ل سەر دونیایێ دکەت ژبەر وەغەرکرنا شێخی و دیاردبیت وەغەر و شینییا ئەوی کارتێکرنەکە مەزن ل سەر هەبوویە، دیسان بۆ مە دیاردبیت ڕەنگە ئەڤی شێخی کارتێکرنا خۆ ل سەر ئەڤی هۆزانڤانی هەبوویە و دبیت ژی د ناڤ جڤاکیدا نێزیکی ئێکبن یانژی پەیوەندی دناڤبەرا هەردوویاندا هەبن، کەواتە دشێین بێژین هۆزانڤان ب شێخی داخباربوویە لەوما کارتێکرنەکە مەزن ل سەر کرییە.

د هۆزانا نویداژی گەلەك هۆزانڤانان هۆزان ب ناڤەرۆکا شینێ ڤەهاندینە، بۆنموونە "جەگەرخوین"ی گەلەك هۆزانێن ب ناڤەرۆکا شینێ هەینە، بۆنموونە: "شیخا شێخ کەمال"(Cegerxwin, l.157) "شینا سەعید ئەلچی"(Cegerxwin, l.96) "شینا بێکەس"(Cegerxwin, , l.102)، هەروەسا دبیتە هۆزانا پێگۆتنێ (الرثاء) کو هەلگرا نەخۆشی و خەمانە.(مجموعة من المؤلفين،2002، 212). بۆنموونە د هۆزانا (شینا شێخ کەمال) دا دبێژیت:

دەر دەروونە، ئاه و حەسرەت نالەنال و حەزن و شین
سال و ماهم، ڕۆژ و گاڤم، ڕەنگێ دۆژەه غەمجڤین
مەست و سەرگەردان و ژارم، تێن ژ دل واه و ئەنین
وەی جەگەرخوین! هۆ ژ نوو ڤە ئاخڤینە سەد برین
چوویە ڕەحمەت، پیرێ پیران شێخ کەمالێ قوتبێ دین (جەگەرخوین، ئاگر و برووسك، 166)

دیاردبیت وەغەرا "شێخ کەمال" کارتێکرنەکە ڕاستەوخۆ ل سەر دل و دەروونێ جەگەرخوینی هەبوویە، بەردەوام د نالەنال و شینێدایە، دیاردبیت د ئەوی ماوەیدا ئانکو ماوێ وەغەرکرنا شێخ کەمال" جەگەرخوین بەردەوام نەخۆش و بێتاقەت بوویە ئەو بخۆ ژی ژبلی ناڤونیشانێ هۆزانێ د ناڤەرۆکێدا بۆ مە ددەتە دیارکرن کو ئەڤ نەخۆشیا ئەو تێدا ژبەر وەغەرا ئەوی بوویە، ب تایبەت دەمێ دبێژیت:

چوویە ڕەحمەت باغێ جننەت باری ژێ ڕە کر مەقام
ئەی نەسیمێ صوبحی "انی بلغت ورب السلام"
با ئەدەب، ژێ ڕە بخوینە، نامەیا شێرێن کەلام
ئەی صەبا بێژێ تو زانی، ئەی عەزیزێ مصر و شام
ژار و غەمگینە ل سەر تە، جیم و گێ و ڕێ و خوین (جەگەرخوین، ئاگر و برووسك، 167)

ل ڤێرێ هۆزانڤان وەسا ددەتە دیارکرن کو "شێخ کەمال" کەسەکی خۆشتڤی بوویە د ناڤ جڤاکیدا و هەموو تەخ و چینێن جڤاکی ڤیایە ژبەرکو کەسەکی ب ڕەوشت بوویە و بەردەوام پشتەڤانێ باشی و خێرێ بوویە د ناڤ ئەوی جڤاکێ د ناڤدا ژیایی.

2-4- ناڤەرۆکا هۆزانا شینێ:

ئەڤ جۆرێ هۆزانێ ژلایێ ناڤەرۆکێڤە وێنەیێن خەمناکن، دلێش و دلتەزینن، وێنەیێن شینێنە، لێ د هەماندا دەمدا د ناڤ وێنەیێن شینێدا هندەك بابەتێن دی ژی تێدا دبینین، وەك: بابەتێ ئێش و ئازار (حزن)، چونکی بابەت ب تەڤایی بابەتەك تراژیدییە، دەمێ هۆزانڤان د هۆزانا شینێدا بەحسێ کەسایەتییا مری دکەت و نەخاسمە ئەگەر گەنج بت،

گەلەك ستایش (مدح) و سالوخەتان (وصف) دکەن، لەورا ل ڤێرێ ژی گەلەك جاران هوزانڤان توشی زێدەرۆیێ دبیت، ئەو ژی نەخاسمە دەمێ د سالوخەتێدا زێدە دچیت.

هەروەسا ژ وان بابەتێن د هوزانا شینێ دا دهێنە دیتن، (نازداری یە)، هەگەر کەسێ (کەسا) مری چەوا بیت، لێ دەما هوزانڤان د هوزانا خو دا پێ دبێژیت نازدار دکەت و ب رەنگەکی جوان پیشان ددەت، دیسان هندەك جاران شانازیێ ب کەسایەتییا وی (وێ) دکەت کو جهەکی گرنگ د جڤاکیدا هەبوویە و ب چوونا وی/ وێ جه ڤالا هێلایە، د هەمان دەمدا ئەم رەشبینیێ ژی د ڤی جوری هوزانێدا دبینین.

هوزانڤان د نڤیسینا هوزانا شینێدا ئاماژەیێ ب هەوار و ڤیژیان دکەت وەکو یەکەم ئازارا مرنێ، چونکی دەمێ کەسەك دمریت ئێکەم تشت هەوار ژ لایێ کەس و کارێن مری ڤە دەستپێدکەن، ئەو ژی ژ ئەنجامێ ژ دەستدانا کەسێن نێزیك و خوشتڤییە و مرن کارتێکرنێ ل دەروونێ کەس و کاران دکەت. دیسان وەکی خو رازی کرن، هوزانڤان بێ دەستهەلاتدارییا خو ل بەرامبەری هێزا خودێ و مرنێ پیشان ددەت و جورە بێ ئومێدیەك ب پەیڤێن وانڤە دیارە.

هوزانا شینێ هندەك دەم و چاخێن تایبەت هەنە تێدا دهێتە نڤیسین، مینا: د دەمێ مرنێ دا، دەمێ کەسەك دمریت هوزانڤان هوزانێ ل سەر دنڤیسیت، هندەك جاران د رێ و رەسمێن شینێ دا ڤەدهینیت و هندەك جاران ل سەر ڤەبران، زور جاران ژی ل بیرهاتنا مریان، وەك: (هەفت روژێ، چل روژێ، سالێ، سالڤەگەرێ) ئەڤە پتری یا وان دەمانە کو هوزانا شینێ تێدا دهێتە نڤیسین.

هوزانڤان د هوزانا شینێدا، زور جاران ب رولێ دیروکنڤیسان رادبن، دەمێ هوزانا شینێ د نڤیسن ئەو بوویەر و دیروکێ ژی تومار دکەن، وەك: سالا بوونێ، کار و بارێن وی، سالا مرنێ و ...هتد، تیرێژ ب خو ئێك ژ ڤان جورە هوزانڤانان بوویە.

3- هوزانا شینێ ل دەف تیرێژی

ئەڤ جورێ هوزانێ ب مرن و شینا سەروك، سەرکردە، شورەشگێر، ناڤدار و قەهرەمانێن مللەت دهێتە نڤیسین، ئەو کەسێ هوزان پێ دهێتە نڤیسین ژی کومەکا سالوخەتان ل دەف هەبووینە کارتێکرن ل هوزانڤانی کری کو هوزانا شینێ پێ ب نڤیسیت.(ئاشنا جەلال رەفیق، 2014، 126)

تیرێژ وەکو هوزانڤانەکی هوزانا نوییا کوردی پشکەکا مەزن ژ هوزانا خو ژ بو هوزانا شینێ تەرخان کرییە، د هەر سێ دیوانێن خو دا (خەلات، زوزان و جودی) پشکەکا تایبەت دایە ڤی جورێ هوزانێ، ئەڤێن ل خوارێ ناڤێ هوزانێن وی یێن شینێنە د هەمی دیوانێن وی دا:

- شینا سەر شاگرتێن عاموودێ
- شینا لەیلا قاسم
- شینا سەروك بارزانی
- شینا هەڤالەکی
- شینا ئادەمیزاد (Tîrêj, 1991, 110-131)
- شینا ئەحمەد مەنجو
- شینا محەمەد عەلیێ شوێش
- شینا ئیدریس بارزانی
- شینا سەیدایێ جەگەرخوین
- شینا سوختێن زێوا
- شینا قەناتێ کوردو
- شینا سلێمان
- شینا محەمەد شێخو (Tîrêj, 1991, 128-145)
- شینا رەوشەن
- شینا تەحسین تاها
- شینا م. ئەحمەدێ پالو
- شینا کەمالێ ئەحمەد (Tîrêj, 1998, 153-145)
- شینا محەمەد باقی مەلە

تیرێژ ب بەرفرەهی بەحسێ مرن و شینێ دکەت، ژ بو هەر بابەتەکی دێ نموونەکێ یان چەند نموونەیان ئینین، لێ ل ڤێرێ ئەم پێدڤی دیارکرنا کودا و هوکارێن دەرەکی (دەوروبەرێن دەرەکی) ژبو شروڤەکرنا تێکستا ئەدەبی، ژبەر هندێ هەتا کو ئەم بشێین خواندنەکا مێژوویی بو دیوانێن هوزانی یێن هوزانڤان (تیرێژ) ی بکەین، ئەم پێدڤی ب هەلبژارتنا هندەك هوزانانینە د ئەڤان دیوانان دا، کو هندەك رویدانێن مێژوویی تێدا رەنگڤەدابن. سروشتێ ئەڤێ ڤەکولینێ یێ وەسایە، لەورا گەلەك جاران ل دەمێ شروڤەکرنێ، ئەم هەموو هوزانێ وەرناگرین، بەلکو تنێ دێ ئەوان پارچەیان وەرگرین یێن ئاماژە و کودێن گرێدایی خەمناکی و خەم و شینیێ تێدا هەین.

3-1- **هەوار و نالین:** هەوار ئاماژەیەکا نەخێرییە، ب بهیستنا هەوارێ مروڤ هەست ب هەبوونا تەنگاڤی، نەخوشی و شینێ دکەت: تیرێژ د هوزانا کو ب شینا <u>(موحەمەد باقی)</u> ڤەهاندی دیاردکەت:

بوو قیر و هەوار ل دێ و باڤان
شوونا هێستران خووین تێ ژ چاڤان
قیر و هاوارا پیر و کەچا تێ
رابوو مە پرسی ژ وێ جڤاتێ
بەرسڤا مە دان ب ئاخ و کەسەر
موحەمەد باقی چوویە وەفاتێ (Tîrêj, 1998, 70)

د ئەڤان پارچێن دەربازبوویدا پەیڤێن (قیر، هەوار، ئاخ، کەسەر، هێستر، وەفات ..) هەمی دەربرینێن وەغەرکرن، شین و نەخوشیێنە، لێ پەیڤا هەوار ل دەستپێکا هوزانێ هێز و گرانییەکا تایبەت هەیە و سەرنجا خواندەڤانی ڕادکێشیت، ئانکو هوزانڤانی دڤێت ب رێکا ئەڤێ پەیڤێ ڕادەیێ خەم و نەخوشییا خو بدەتە دیارکرن.

نالین یان ژی (نالەنال) ل وی دەمی پەیدابیت هەکو مرۆڤ ژ خەم و نەخۆشیان هێزا خۆ ژ دەست د دەت و نەشێت چ بکەت ژبلی نالەنالێ، تیرێژ د هۆزانێن خۆ یێن شینێ دا ڤان وێنەیان ژی نیگاردکەت، ب تایبەتی ژی د هۆزانا (شینا سەر شاگردێن عامووودێ):

عامووودێ سەراسەر بوویە لێ شین
یەك مال نەما بێ فیغان و نالین (Tîrêj, 1991, 111)
ل نالینا بچووك و پیر و کالان
ل تەرم و لاش و کالاخێد شەپالان (Tîrêj, 1991, 115)

بکارهینانا پەیڤا نالین نیشانا هندێیە کو خەم و نەخۆشی گەهشتییە گوپیتکا خۆ، ژ سینگ و دلان دەرکەفتییە و کەفتییە سەر زارێ خەلکی و ئێدی خەلك ب ئاشکرایی دەربڕینێ ژێ دکەن، هۆزانڤان ژی وەکو ئێك ژ تاکێن ئەوی جڤاکی هەڤخەمبوویە ل گەل جڤاکێ خۆ و هەڤپشکێ ئەوێ خەمێ بوویە و بەردەوام هەست ب خەمباری و دلئێشانێ کرییە بەرامبەری ئەڤێ کارەساتێ هەتاکو ئەڤ هۆزانە دەربارەی ئەڤێ کارەساتێ ڤەهوونایە.

3-2- **خەمناکی (حزن)**: د دەمێ مرنێ دا، خەمناکی د کەسایەتی یا مرۆڤی دا دیار دکەت، بۆ نموونە: سەروچاڤێن مرۆڤی تێکدچن، رۆندکان دبارینیت، دکەڤیتە دبن دەرد و کولان دا، تیرێژ د هۆزانا خۆ یا شینێ دا هەموو ڤان وێنەیان دکێشیت، بۆ نموونە: د هۆزانا ب شەهیدکرنا (لەیلا قاسم/ 1952-1974) ڤەماندی وێنەیێ دەرد و کولان پیشان ددەت:

کو دەردێن تەی گران دان سەر
هەمی دەرد و کولان لەیلا (Tîrêj, 1991, 117)

ئەڤ هۆزانە دەربرینێ ژ سەردەمەکێ دیارکری یێ شۆرەشێ دکەت، ئەوژی سالێن حەفتێیان بوو. د ئەوی سەردەمیدا شۆرەشێ گەلەك چالاکی ل دژی حکومەتێ ئەنجامددان، خەباتگێرا کورد (لەیلا قاسم) رۆلەکێ بەرچاڤ د ئەوان چالاکیاندا هەبوو، ب زیرەکی و وێرەکییا خۆ ناڤداربیوو، لەورا هۆزانڤانی ئەڤ خەباتگێر کرییە هێما بۆ ئازایەتییا شۆرەشا کوردی و ژلایێ دیڤە کرییە هێما ژبۆ ئازایەتییا گەلێ کورد ل دژی ستەمێ و هشیارییا نەتەوەیی ل دەڤ ئافرەتا کورد و خۆ قوربانیکرنا دۆزا خۆ یا رەوا.

3-3- **سالۆخدانا مرنێ**: دەمێ هۆزانڤان ب وەغەرکرنا کەسەکی دبێژیت، ل وی دەمی سالۆخەتێن وی دیار دکەت، زۆربەیا جاران ژی وێنەیێن جوان و ئێستاتیکی دکێشیت، تیرێژ ڤان وێنەیێن جوان ب (لەیلا قاسم) ڤەدهینیت:

ئەو لەشێ گەور و نازك، بوویە خوارنا گۆرنەپاشا
تێ دلیزن کورم و کێزك، گێرکێد مورستانا
بوویە شیڤ و فراڤین، ژ بۆ توویشك و مارا
رەنگ و نیشان تەڤ رزین، د نێڤ ئاخا جەبانا (Tîrêj, 1991, 130)

چونکی ئەڤێ کەساتییا سیاسی کارتێکرنەکا زۆر کرییە سەر هۆزانڤانی و ب ڕەنگەکێ جوان د بەرهەمێن خۆ دا ئاماژە ب خەبات و خۆراگرییا ئەوێ دایە. دیسان ئەڤ سەردەمێ د هۆزانێدا ڕەنگڤەدایی دەربڕینێ ژ ئەوێ هەلچوون و خۆراگرییا ل ئەوی دەمی دکەت کو هەر کوردەکی هەست پێدکر، بەلێ خالا کو ب ڤەشارتی ئاماژە پێ هاتییەدان خیانەتکارییە، چونکی د شۆرەشا ئەوی سەردەمیدا گەلەك جاران خیانەت ل شۆرەشێ دهاتە کرن، ل سەر ئاستێ پارتێن سیاسی و تاکەکەسان ب خۆ ژی. ئەڤ خیانەتە د هێمایێ لەیلا قاسمیدا هاتییە دەربڕین و بەرجەستەکرن، چونکی ئەڤ خۆراگر و سیاسەتمەدارا کورد ژی هەر ب شێوەیەکێ خیانەتکارانە ل 12ی ئایارا سالا 1974 ژلایێ رژێما بەعس ڤە هاتبوو شەهیدکرن. شەهیدکرنا وێ ب وی ڕەنگی، هۆزانڤان پالدایە ئەڤێ هۆزانێ بنڤێسیت و بکەتە دیاری بۆ گیانێ وێ یێ ئازا و شۆرەشگێڕ و دیسان ژی ب ئەڤی ئاوایی سالوخەتا ئەڤێ کەساتییا مەزن دکەت:

وەکی رستەك حل و مرجان
ڤەبەستی گەردەنێ لەیلا (Tîrêj, 1991, 117)

هۆزانڤان زۆر جاران وێنەیێن تراژیدی و جەرگبڕ ژی جوان دکەن، تیرێژ وێنەیێ سێدارەدانا لەیلا قاسم ب دەستێن بەعسیان ل جهێ خلف و وەریسێ سێدارێ ب رست و حل و مرجانان دبەت، ئانکو تیرێژ ب زیرەکییا خۆ وێنە ژ تراژیدیایێ بۆ ئێستاتیکایێ ڤەگوهاستییە، نەڤیایە هەمان ئەو تاوانا بەعسیان ب سەرێ سیاسەتمەدار و چالاکڤانەکا کچ یا کورد ئینایی وەسا تراژیدی ڤەگوهێزیت.

3-4- **نازدارکرن و پەسنا کەسێ مری**: دەمێ کەسەك وەغەر دکەت، پشتی هنگی خەلك باشیان دبێژیت و پەسن و سالۆخەتان بۆ د دەن، هۆزانڤان ژی وێنەیێن جوان و نازك هەلدبژێریت کو پتر کارتێکرنێ ل سەر دەروونێ وەرگری بکەت دا ب رەنگەکی جوان پیشان بدەت:

مێڤانن، دەلالن پر عەزیزن
هلمشتینە پاقژن، تەمیزن (Tîrêj, 1991, 110)

سەیدایێ تیرێژ دەمێ بەحسێ شینا (شاگردێن ئامووودێ) دکەت، مینا مێڤان سالۆخەت دکەت، مێڤان د جڤاکێ کوردی دا ژی ب قەدر و قیمەت و رێزن، هەروەسا ژی وان مریان (مێڤانان) ب دەلال و عەزیز دبەت.

3-5-**بەرجەستەکرنا رێ و رەسمێن ڤەشارتنا مری:**

دناڤ هەر ملەت و باوەرێ دا ل سەرانسەری جیهانێ، رێ و رەسمێن تایبەت ب ڤەشارتنا مری هەنە، دناڤ جڤاکێ کوردی دا ژی کو خودان ئایین و باوەرێن جودایە، ل دویف هەر باوەریەکێ رێ و رەسمێن مری هەنە، لێ د کەڤندا هندەك تشتێن وەك ئێك ژی هەبووینە، بۆ نموونە: د کەلتورێ کوردیدا ڤەشارتنا جەنازێ مری ب دارەبەست و وەریسان بوویە، ئانکو دوو دارێن درێژ د دانانە ب رەخ ئێکڤە و ب وەریسی

گرێددان و جنازە د دانانە سەر و ل سەر ملان دبرنە گۆرستانێ، تيرێژ ژی ئەڤان وێنەيان وەردگريت:

دارەبەستە ژ دەحلا چايێ بەرزان
پێوەند و وەريس ژ پۆرێ قيزان (Tîrêj, 1991, 125)

هۆزانڤان كێلیێن بەر سەرێ مری ب چيايێ شنگال وەسفكرينە داكو هەر يێ بەرز و بلند بيت و د ديرۆكا مللەتێ كورد دا هندا نەبيت:

بەرگۆرەك فرەهـ، نە تەنگ و گۆنجال
كێلا بەر سەری، چيايێ شەنگال (Tîrêj, 1991, 125)

ئانكو مللەتێ كورد د هەر چاخ و سەردەمەكی دا هايداری ديرۆكا سەركردێ خۆ يێ ديرۆكی بن كو ئەو ژی مەلا مستەفايێ بارزانييە.

هەمان وێنەيێ كۆل و كۆڤان و رۆندكان د هۆزانا ل سەر محەمەد شێخۆ دا ژی ديار دكەت:

سەد هەزار ئاخ و كەسەر، ئيرۆ ژ كۆڤانێن د كول
هەر ب فيغان و ب قێرين و هەوار باڤێ فەلەك
ئەز ل سەر جانێ تەيی شێرين دكێشن دەم ب دەم
هێسترێ خوينێ ژ چاڤان تێنە خوار باڤێ فەلەك (Tîrêj, 1990, 144)

بێگومان ب درێژاهييا ديرۆكێ پەيوەندييەكا مۆكم د ناڤبەرا مرۆڤێن ناڤدار يێن گەلێ كورد دا هەبوويە، ئانكو كەسايەتيێن ناڤدار و يێن ب هەر رێكەكێ خزمەتا مللەتێ كورد و دۆزا وی كری هەردەم جهێ رێزێ بووينە ل ناڤ مللەتی، ئانكو دكارين بێژين مرۆڤێ كورد ب ژينگەها خۆ و تاكێن مللەتێ خۆڤە هاتينە گرێدان، مرۆڤێ كورد يێن ناڤدار ئێكگرتنەك د گەل ئێكدا هەبوويە، ئەڤێ چەندێ ژی كارتێكرن ل زۆربەی نڤێسەر و هۆزانڤانێن كورد كرييە و (تيرێژ) ژی ژ ئەڤێ كارتێكرنێ يێ بێ بەهر نەبوويە، ب تايبەت ژی دەما بەحسا سترانبێژ(محەمەد شێخۆ) دكەت و ئاخ و كەسەرا ژبەر مرن و وەغەرا ئەوی دنالينيت، و دكەتە هەوار و قيری بۆ باڤێ فەلەك كو مەبەست ژێ سترانبێژێ ناڤهاتييە.

3–6– شينكێشان:

د جڤاكێ كوردی دا دەمێ كەسەك وەغەر دكەت ژ بۆ ماوەيێ چەند رۆژان شين دهێتە كێشان، بەهرا پتر ژی ژلايێ ژنكان ڤە و دكەنە گری و غەريبی و لاڤژۆكان ل سەر وەغەركرنا وی دبێژن، سەيدايێ تيرێژ وێنەيێ شين كێشانێ د هۆزانا شينا بارزانيێ نەمر و لەيلا قاسم دا ديار دكەت.

د هۆزانا شينا مەلا مستەفا بارزانيدا وێنەيێ رۆندكان و گرييێ دكێشيت كو ئێك ژ وێنەيێن شينێ يە، هۆزانڤان هەتا ڕادەيەكێ باش يێ شيای دەربڕينێ ژ سەردەمەكێ نەخۆشیێ مللەتێ كورد بكەت د ئەوی دەميدا سەركردێ مەزنێ كوردان (مەلا مستەفا بارزانی) وەغەركربوو، سەردەمێ شەپرزەييێ و بێ ئۆمێدی و لاوازييێ بوو، ئەڤێ ڕوويدانێ خەم و رەشبينی ل جەم مللەتێ كورد ب گشتی و هۆزانڤانی ب تايبەتی دروستكرييە، لەورا دەربڕين ژ ئەوی بارودۆخی كرييە:

هێستر ب خوە وەك تاڤێد بهارێ
ژ چاڤێن بەلەك خوەش تێنە خوارێ، (Tîrêj, 1991, 124)

بەحسكرنا سەركردێ مەزنێ كورد، هندێ دياردكەت د ئەوی سەردەميدا كوردان شانازی ب قارەمان و سەركردەيێن خۆ برييە و ب شەهيدبوونا ئەوی شين و تازی ل ناڤ كوردان پەيدابوويە. ئەڤەژی د دەربڕينێن هۆزانڤانيدا دياردبيت د دەمەكيدا وەلات هەموو د خەم و كوڤانًندابوو، هەر وەكی هۆزانڤان ئامازەيێ پێدكەت و بەحسا وەرزێ بوهارێ دكەت و دبێژيت: "تاڤێد بوهارێ". وەكی يا ديار ل وەرزێ بوهارێ سروشتێ كوردستانێ ب جوانييا رەنگێن خۆ يێن كەسك و سۆر و زەر ب گيا و گول و نێرگزان د خەملت و بەلێ جار و باران ل ئەڤی وەرزی تاڤێن بارانێ ژ دەستخۆڤە دهێن و گهورينێن ل دەست خۆ دا دروست دبن، لەورا ژی مرنا سەركردێ مللەتێ كورد يێ ديرۆكی وەكی تاڤەكێ بوويە و ب سەر مللەتێ كورد دا هاتی يە و ژبەر هندێ نە ب تنێ كەيفا وان ب گولان ناهێت و نەژی كەيفێ ب بوهارێ نابەن، بەلكو هەر تشت بێ تام و ڕەنگ دبن و هەر تشت بەرۆڤاژی دبيت.

د هۆزانا شينا (لەيلا قاسم) دا ب رۆنی بەحسێ كێشانا شينا لەيلا قاسم ژ لايێ مللەتێ كورد ڤە دكەتن:

ل سەر تە كورد دكن شينێ
دەلالا بەر دلا لەيلا (Tîrêj, 1991, 117)

سەيدايێ تيرێژ وێنەيێ شينێ دكێشيت و هەروەسا ژی لەيلا ب خۆ وەكی دەلال و نازك و نازدارا بەر دلێ مللەتێ كورد پيشان د دەت.

3–7– كوونێ رەش و رەش گرێدان:

ئامازەيەكە بۆ هەبوونا بەهيێ، چونكی بەرێ هۆلێن ئەنجامدانا رێ و رەسمێن مرنێ و پێشوازيكرنا مێڤانان نەبوون، لەورا د دەمێ شينێدا كوون دهاتنە ڤەگرتن، ئەڤ ئامازە د هۆزانا تيرێژی دا دهێتە ديتن و ژ بۆ وەغەركرنا محمد شێخۆی:

زوو ژ ناڤ ئێلێ تە باركر ئەی هۆنەرمەندێ مەزن
رەقس و گۆڤەند و سەما تەڤ مانە سار باڤێ فەلەك
كۆنەكی رەش هات ڤەگرتن ئەو ل شوونوارێ تە يە
تێنە گۆڤەندا تە ئيرۆ بێ ژمار باڤێ فەلەك (Tîrêj, 1990, 144)

محمد شێخۆ سترانبێژ بوويە، كوونێ رەش بۆ بەهييا وی دهێتە ڤەگرتن و خەلك ل جهێ هندێ كو گەهداريیا سترانێن وی بكەن، بۆ وی دكەنە گری، لێ چونكە محمد شێخۆ هونەرمەندەكێ نەمرە، تيرێژی بەهييا وی ژی ب گۆڤەندەكێ وەكهەڤ كرييە.

وەكو نەريتەك دناڤ مللەتێ كورد و هەروەسا مللەتێن دی يێن جيهانێ دا دەمێ كەسەك وەغەر دكەت، كەس و كارێن وەغەركری خۆ ب جل

و بەرگێن رەش د پۆشن، ئەڤ نەریت پتر ژنك بکارئینن، دەمێ مرۆڤ ژنکەکێ ب جل و بەرگێن رەش یان ژی قاوایەکێ تاری دبینیت، مرۆڤ دزانیت ئەوێ عەزیزەکی خۆ ژ دەست دایە، تیرێژ ژی د هۆزانا خۆ دا ئەڤ ئاماژە ژی بکارئینایە:

رابە ڤێ سبێ خوە رەش گرێدە
کاروانەکی بۆش ڤا تێ ژ رێ دە (Tîrêj, 1991, 110)

3–8– بێ مەفەرییا مرنێ:

ئۆل و باوەرێن رۆژهەلاتا ناڤەراست وەسا بۆ دچن کو مرن حەقە و حەقیا خودێ یە، هەرکەسەك رۆژەکێ یێ هاتی و دێ رۆژەکێ چیت، مرۆڤ ژی ل بەرامبەر وێ هێزا خودێ یێ بێ دەستهەلاتە، لەورا ژی رەشبینی و بێ ئۆمێدی ل دەف پەیدادبیت دەمێ کەسەکی نێزیك دچیت و تشتێ ب دەستی دمینیتن ئەوە بێژت: مرن حەقە و حەقیا خودێ یە، ئەڤ دەربرین ژی ژ لایێ سەیدایێ تیرێژ ڤە هاتی یە بکارئینان:

کو بوگهێزن ژ لەوحێ دەفتەرا مەشق
بکن باوەر کو حەشر و هەم مرن حەق (Tîrêj, 1991, 113)

هەر وەکی دیار سەیدایێ تیرێژ ژی هەر ئەو ئاماژا "مرن حەقە" بکارئینایە.

کو مرنا مالخەراب، ژێ نینە چارە
ژ مەر دنیا نە جه و هەم نە وارە (Tîrêj, 1991, 127)
چقاسی تو ل دنیایێ بمینی
تو دێ مرنێ ب چاڤێن خوە بینی
ل بەر بەر رۆژا خوە یە، هەر کەس ب دۆرێ
ئەمێ جارەك بن مێڤانێ گۆرێ (Tîrêj, 1991, 128)
ئەڤێ مرنا خەراب مال، گەلەك دەلال ڤەشارتن
ژ خۆرت و قیزێن شەپال، گەرناس و پەهلەوانا

ل ڤێرێ هۆزانڤان ب رۆهنی بەحسا بێ دەستهەلاتداریا مرۆڤان ل هەمبەری هێزا خودایێ دکەت کو چ هێز نکارن رێ ل هەمبەری ئەڤێ هێزی بگرن کو چەوان مرۆڤ ژ دایك دبیت هۆسان ژی هەر مرۆڤەك دێ ب هێز و فروارا خودایێ مرت دوماهییا هەر مرۆڤەکی مرنە و مرنێ ژی چارە بۆ نینە و هەر مرۆڤەك کو چەند ژی بکەت ل دوماهیێ هەر دێ ژ ئەڤێ دنیایێ بارکەت و ساخ نامینیت، ئانکو ئەڤ دنیا بۆ هیچ مرۆڤەکی وار و جهێ هەتا هەتایێ نینە، هەر مرۆڤەك و دەمێ خۆ، هەر وەکی هێزا خالق بۆ دیارکری کو هۆزانڤان دبێژیت: " بەر رۆژا خوە یە هەر کەس ب دۆرێ...ئەمێ هەر بن مێڤانێ گۆرێ".

3–9– تۆمارکرنا پێزانینێن بوویەرا مرنێ (ئەگەرێن مرنێ):

وەکو ئێك ژ سیماییێن هۆزانا شینێ، سەیدایێ تیرێژ دەمێ بەحسێ وەغەرکریەکی دکەت، بوویەرێن مرنێ ژی ڤەدگوهێزیت، ئانکو ئەگەر و رێکا مرنا وی ئاشکەرا دکەت:

پێتی کو ژ ژۆر ئاڤێتە شاشان
ئاگر شوغلی د تەرم و لاشان
بوو قیر و هەوار، فیغان و فەریاد
ژ بەر وی ئاگری تەڤان دکر داد (Tîrêj, 1991, 112)
هەر چی کو مرن ئەو سێسەد و چار
بل یێد پەل شەوات و یێت بریندار (Tîrêj, 1991, 112)

ل ڤێرێ هۆزانڤان بوویەرێن سۆتنا سینەما عامودێ ڤەدگوهێزیت یێن ل رێکەفتی (13 چریا دووێ ل سالا 1960) روویدایین و د ئەنجامدا (304) زارۆکێن کورد هاتنە سۆتن هەمی قوتابی بوون و ژیێ وان ژ دوازدە سالیێ دەرباز نەببوو، تیرێژ ژی بەحسێ ڤێ بوویەرا دیرۆکی یا تراژیدی دکەت و ئەگەر و رێکا سۆتنا سینەمێ و زارۆکان دیار دکەت کو ب رێکا (ئاگری) بوویە، پێتا ئاگری ب شاشە و زارۆکان دا هاتی و قیر و هەوار و فیغان ب سەر زارۆکان کەفتی یە و د ئەنجامدا پتر ژ سێسەد زارۆکان سۆتینە و گەلەك ژی بریندار بووینە.

هەزار و نەه سەد و هەشتێ و هەفت، یەکێ سباتێ
برایێ مە ب ئێشا دل مەخابن چوو وەفاتێ (Tîrêj, 1990, 134)

تیرێژ د هۆزانا (شینا ئیدریس بارزانی) دا دیار دکەت کو ل (1ی شوباتا سالا 1987) ب ئێشا دلی وەغەرکری یە. ئانکو ئەگەرێ مرنێ دەستنیشان دکەت.

3–10– تۆمارکرنا دیرۆکا کەسێ مری:

سەیدایێ تیرێژ دەمێ هۆزانێن خۆ یێن شینێ ب ناڤدار و کەسایەتیێن وەغەرکری یێن کورد ڤەدهینیت، د وی دەمی دا هندەك پێزانینان ژ وێ کەسایەتییێ د دەتە وەرگری و ئێك ژ وان ژی تۆمارکرنا مێژوویا کەسێ وەغەرکری یە، ل ڤێرێ هۆزانڤان ب رۆلێ مێژوونڤیسی رادبیت لێ د چارچۆڤەیەکێ هۆزانی دا وان پێزانینان دادرێژیت و دگەهینیت، وەکی ڤان نموونەیێن ل خوارێ:

د هۆزانا (شینا شەهیدێن قەلەدزێ) دا دیار دکەت کو ل (1974/4/24) ل رۆژا چارشەمبێ خواندەکارێن هاتینە کوشتن:

ژبیر ناکن تو جاری چارشەما ژار
ژ مەها دەر نیسان ژێ بیست و هەم چار
هەزار و نەهسەد و هەفتێ و چاران
ئەڤە تاریخا کوشتنا خوەندەکاران (Tîrêj, 1991, 116)

د هۆزانا (شینا مەلا مستەفا بارزانی) دا دیرۆکا وەغەرکرنا وی دیار دکەت کو ئەو ژی سالا (1979)ێ یە.

سالا کو تو چوو، هەزار و نەهسەد
هەم هەفتێ و نەه مەقامێ سەرمەد (Tîrêj, 1991, 124)

د هۆزانا (شینا شاگردێن عامووديّ) دا دیار دکەت رێکەفتی (13 چریا دوویّ ل سالا 1960) دیرۆکا سۆتنا وانە:

ناکن ئەم ژبیر، ب دل شکەستی
سالا هەزار و نەهسد و شێستی
سێزدێ چریا دووەم ب نیشان
تاریخە ژ رۆژا سۆتنا وان

د هۆزانا (شینا ئەحمەدیّ عەلییّ شوێش) دا دیار دکەت کو ناڤبری ل رێکەفتی (24 چریا پێشین ل سالا 1985) وەغەرکری یە:

بیست و چاریّ چرییا پێشین ژ بیر ناکن برا
هەزار و نەهسەد و هەشتیّ و پێنج ڤەمرتی ئەو چرا
سەد هەزار رەحمەت ژ جەم تیرێژیّ دل تەڤ دەرد و ئێش
هەر ل گۆرا تە ببارە محەمەد عەلییّ شوێش (Tîrêj, 1990, 132)

هەژی گۆتنێ یە ئەحمەدیّ شوێش سکرتێریّ کۆمەلا خۆیبوونیّ بوو و ل سالا 1938 ژی دەمیّ ب پشتەڤانییا جەگەرخوین (یانەیا گەنجێن کورد ل عاموودیّ) هاتی یە دامەزراندن کو یانەیەکا وەرزشی و رەوشەنبیری بوو، ئەو بوو بەرپرسیّ پشکا کارگێری، (خلیل شاخکی، 2018، 32) .

د هۆزانا (شینا ئەحمەدیّ مەنجۆ) دا دیرۆکا وەغەرکرنا وی دیار دکەت کو ئەو ژی رۆژا چارشەمبیّ رێکەفتی (26 شوباتا سالا 1973) یە:

ژبیر ناکن توجاری چارشەما رەش
ژ ماهیّ دەر سبات ژیّ بیست و هەم شەش
هەزار و نەه سەد و هەفتیّ و سسیان
ئەڤە تاریخ ژ بۆ مرنا تە نیشان (Tîrêj, 1990, 129)

د هۆزانا (شینا تەحسین تاها) دا دیرۆکا وەغەرکرنا وی د ژییّ 54 سالییّ دا دیار دکەت، ئەو ژی رۆژا سێشەمبی، رێکەفتی (17 گولانا سالا 1995):

هەزار و نەه سەد نۆت و پێنجیّ زانیّ
د رۆژا سێشەمیّ هێفدیّ گولانیّ
تە کۆچ بارکر ژ ڤیّ دەورا جیهانیّ
بەری دایە ریا چوون و نەهاتیّ (Tîrêj, 1998, 159-160)
عەمر پێنجی و چار سالی مەخابن
کەسیّ وەك تە ژ دونیاییّ جودا بن
هەرن گۆرا ترش و تاری بەتا بن
ب هەسرەتیا گەر و کار و خەباتیّ (Tîrêj, 1998, 159-159)

3–11– رەحمەت/ دوعاکرن: هەر وەکو نەریتەکیّ مللەتیّ کورد، دەمیّ کەسەك وەغەر دکەت و ژ بۆ ماوەییّ چەند رۆژەکان دا شین دهێتە دانان، کەس و کار و ناسیارێن وی دچنە بەهییّ و بەشدارییّ د خەم و کۆڤانا وان دا دکەن ب مەبەستا سڤککرنا خەمێن وان، د ڤیّ سەرەدانیّ دا خەلك (فاتیحە) و دوعایان ل سەر دخووینن و یا باش بۆ دخوازن.

سەیدایێ تیرێژ ژی د هۆزانێن خۆ یێن شینیّ دا و ب تایبەتی ژی ل دوماهیکا هۆزانیّ رەحمەتیّ ل وان دکەت:

هەزار رەحمەت ژ دەڤ تیرێژ ل سەر گۆرا تە بن رەوشەن
فورشتا کانیا بەرزەخ کەڤۆکا باغیّ ردوانی (Tîrêj, 1998, 154)

3–12– ل بیرئینانا مریان: مری چەند کەڤن بیت، هندەك جاران نڤیسکار و هۆزانڤان بەحسیّ وان دکەن، نەخاسمە ژی دەمیّ هزرێن وان بکاردئینن، یان ژی وەکو بیّ ئۆمێدیەك پەنایێ بۆ ناڤیّ وان و هزرێن وان دبەن، چونکی ل وی دەمی وان وەکی مامۆستاییّ ویّ هزر و بیریّ د دەنە ناسکرن، هەروەسا ژی دەمیّ تشتەك د دەست وان دا رۆن دبیت و ئەو کەسیّ مری وەکی شارەزاییّ وی تشتی دزانیت، هنگی هەوارا خۆ دگەهینیتیّ، د دەمێن هۆسا دا هۆزانڤان ژی دزانیت یا بیّ مفایە، چونکی کەسیّ هەوارا خۆ دگەهینیتیّ ییّ مری و بیّ دەستهەلاتە، بەلکو ب تنیّ بابەتەکیّ تەکنیکی یە و ژ بۆ وەرگری دیار دکەت کو کەسەکی وەکو وی ییّ وەغەرکری نینە دا د هەوارا وی بهێت، تیرێژ ژی ئەڤ تەکنیك ئەنجامدایە:

ئەڤە چل سال د خەو دە میر جەلادەت
نە بەس ئێدی هەیا ڤێگا تو رازی
چڤا ئەم بان دکن پێژنا تە ناییّ
ئەمیّ چ بکن نە هاوار و نە گازی (Tîrêj, 1998, 150)

ل ڤێریّ دیار دبیت سەیدایێ تیرێژ گازندا ژ میر جەلادەت دکەت کو بۆچی ییّ نڤستی یە ! ، ئانکو ل ڤێریّ تیرێژ ییّ بانگەکیّ رادهێلیت ئەو خزمەتا میر جەلادەت کری و پشتی وی ئەو خزمەت یا لاواز بوویی، لەورا ژی ڤیّ هەواریّ رادهێلیت دا جارەکا دی ئەو خزمەت ل ئاستیّ پێدڤی بیت وەکی ل سەردەمیّ میر جەلادەت هەیی.

4– ئەنجام

1- شینیّ و پێگۆتنیّ جهەکیّ بەرفرەه د هۆزانێن تیرێژیدا هەیە و ئێکە ژ مەبەستێن سەرەکی یێن هۆزانێن وی، خەم و پەژارەکا زۆر ل سەر هۆزانێن تیرێژی زالن. .

2- تیرێژی شینی بۆ تەخەکیّ دیارکری نەکرییە، لێ پرانییا کەسێن وی شین بۆ وان گێرای، ئەون یێن خزمەتا کوردان کرین هەر ژ سەرکردە و خەباکەرێن کوردان بگرە هەتا دگەهیتە نڤیسکار و هونەرمەندێن کورد، ئانکو ئەم دشێین بێژین پێگۆتن و شینییا وی رەهەندەکیّ نەتەوەیی هەیە.

3- تیرێژی د پێگۆتن وشینی یێن خۆدا رەفتار و سەرەدەییا کوردان ل دەمیّ مرنا کەسەکی بەرجەستەکرییە، و شیایە ب ئەڤیّ رێکیّ قەبارا خەم و ئێشێن خۆ دیار بکەت.

4– وەسف و ستایشا کەسێ مری بوویە جهێ بایەخپێدانا تیرێژی، ئانکو هۆزانێن وی یێن شینییێ، خەم و ستایشکرنێ هەمبێزدکەن.

5– تیرێژی گرنگی ب توومارکرنا ئەگەرێن مرنا کەسان یان سەرهاتییا مرنا وان دایە.

5– لیستا ژێدەران

*** پەرتووک ب زمانێ کوردی:**

أ . ب پیتێن عەرەبی:

(1) تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، مەلا عەبدوللاهێ هیزانی و شاعرێن مالباتا وی، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و بەلاڤکرنێ، چاپا ئێکێ، چاپخانا خانی، دهۆك، 2011.

(2) جەگەرخوین، ئاگر و برووسك، ڤەگوهاستن ژ لاتینی: مەحموود ئوسمان هالۆ، ئامادەکرن و پێداچوون: د.فاخر حەسەن گولی، سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی، چاپا ئێکێ بێ چاپخانە، 2021.

(3) مەولود ئیبراهیم حەسەن: گەڕان بەدوای نەمرییدا لە نێوان ئەفسانەی کوردی و فارسی دا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2002.

(4) گە باقر: داستانا گلگامێش، وەرگێران: سەلاح سەعدلا، (دار الحریە للگباعە)، بەغدا، 1988.

(5) بوکنەر ب. تراویك: مێژووی ئەدەبیاتی جیهان – ئەدەبیاتی کۆن و سەدەکانی ناڤین، وەرگێران: حەمە کەریم عارف، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆك، 2008.

(6) ئاشنا جەلال رەفیق: لاواندنەوە لە شیعری کوردی کرمانجیی خواروودا، ژ وەشانێن ئەکادیمیای کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، 2014.

ب . ب پیتێن لاتینی:

(1) Tekin çifçî. (2014). Kilam û jin – di kilamên evînî yên dengbêjan de temaya jinê. Weşanxana Nûbihar. Çapa yekemîn. Istenbûl.

(2) Cegerxwin, agir u pirusik, capa yekem,.

(3) Cegerxwin, ki me ez, capa yekem, Berud, 1973.

(4) Tîrêj: Xelat (Dîwana yekem), weşanên Niştîman, Stockholm, 1991.

(5) Tîrêj: Zozan (Dîwana dûyem), çap, cih (ne diyare), 1990.

(6) Tîrêj: Cûdî (Dîwana siyemîn), çapa yekemîn, çapxana Emîral, Beyrût, 1998.

*** پەرتووک ب زمانێ عەرەبی:**

(1) ابن رشيق القيرواني، منشورات دار الكتب العلمية، الجزء الاول، الطبعة الاولى، لبنان – بيروت، 2001، ص 92.

(2) انور يعقوب زمان: شعر التعازي و القبور في الاندلس المحاور و السمات الفنية، رسالة الدكتوراة، جامعة ام القرى، المملكة العربية السعودية، سنة 1432/1431هـ.

(3) روجيه ليشتنبرج و فرانسواز دونان: المومياوات المصرية من الموت الى الخلود، ترجمة: ماهر جويجاتي، الجزء الاول، دار الفكر، القاهرة، 1997.

(4) ثائر حسن جاسم: البحث النفسي في ابداع الشعر، الموسوعة الصغيرة، (بدون مطبعة و تاريخ الطبع).

(5) الدكتور نبيل راغب: موسوعة النظريات الادبية، الطبعة الاولى، الشركة المصرية العالمية للنشر – لونجمان، طبع في دار نوبار، القاهرة، 2003.

(6) الدكتور عبدالهادي عبدالنبي علي أبو علي، اتجاهاة الرثاء و تطوره في العصر العباسي الأول، دار المكتب االمصرية، الطبعة لأولى، مصر، 1990.

(7) مجموعة من المؤلفين: تاريخ الآداب الاوروبية، ترجمة: صياح الجهيم، منشورات وزارة الثقافية/ سورية، دمشق، 2002.

(8) خليل شاخكي: الاحزاب السياسية الكردية في سوريا 1957 – 2000، الطبعة الاولى، دار الخليج، عمان – الاردن، 2018.

قصائد الرثاء لدى تيريز

الملخص

منذ العصور القديمة الحزن والرثاء على الموتى كانت من إحدى المقاصد الأساسية للشعر، ولكن مع مرور الزمن، شهد هذا المقصد تغييرات كبيرة، كما شهد الأدب الكوردي هذه التطورات، بمعنى أن الحزن والرثاء اتجهت من مرحلة حزن الأقارب والحزن العشائري إلى أهداف أكبر، وموت القادة والفنانين والكتاب والمناضلين أيضاً أصبحت أداة للحزن و الرثاء، وفي أغلب مراحل الأدب الكوردي وخاصة في القصائد الحزن والرثاء على الموتى كانت من المواضيع المهمة وأصبحت محل اهتمام الشعراء خاصة في القصائد التقليدية والحديثة. وقد أهتم الكثير من الشعراء من بين الشعراء الكورد بالرثاء في العصر الحديث ، حيث كتبوا القصائد الحزن والرثاء للشخصيات والأحداث المختلفة، و تيريژ من بين هؤلاء الشعراء الذين أهتموا اهتماماً كبيراً للرثاء، ومن الممكن أن نبين في قصائده اتجاه هذا التغيير بشكل واضح، وحاولنا أن نعرف مدى و كيفية اهمام تيريژ بموضوع الحزن والرثاء. هل تمكن أن يعبر عنه بشكل جيد وبمستوى المطلوب؟ إلى أي مدى اهتم بهذا الموضوع؟ ولأجل ذلك حاولنا في هذا البحث تحت عنوان (قصائد الرثاء لدى تيريز) أن نبين الإبداعات و التغييرات التي أنجزه تيريژ في هذا الجانب، وفي هذا البحث تم الاعتماد على المنهجين (الوصفي والتحليلي).

Poems of Lamentation of Terez

Abstract:

In the past, grief and lamentation for the dead were one of the main purposes of poetry. However, with the passage of time, this purpose witnessed great changes as the Kurdish literature witnessed such developments. This means that grief and lamentation moved from the level of grief of relatives and clan to greater goals. The death of leaders, artists, writers, and fighters also became a tool for grief and lamentation in most of the stages of the Kurdish literature, especially in poems. Grief and lamentation for the dead were among the important topics and became the focus of poets' interest, especially in the traditional and modern poems. Many of the Kurdish poets cared about lamentation in the modern era, as they wrote poems of sadness and lamentation for different personalities and events. Terez is among those poets who paid great attention to lamentation, as it is possible to clearly show the direction of this change in his poems, and we tried to know the extent and quality of Terez's interest in the subject of grief and lamentation. Was he able to express it well and meet the required level? To what extent did he care about this topic? For this reason, we have tried in this research entitle (Poems of Lamentation of Terez) to show the innovations and changes that Terez made in this aspect. This research study adopted both the (descriptive and analytical) approaches.